

Михайло САВЧИН

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН (Б) У 1942–1947 рр.

Друга світова війна, зміни її учасників і перебігу воєнних дій, плани воюючих сторін щодо України, а також складна міжнародна ситуація після закінчення війни вимагали від Організації українських націоналістів вироблення відповідної зовнішньої політики. Вже на першому етапі війни (кінець 1939 – перша половина 1941 р.) виникли незгоди між Проводом ОУН на чолі з А.Мельником і провідниками Крайової Екзекутиви, очолюваної С.Бандерою, які стали однією з причин розколу Організації. Якщо ПУН під керівництвом А.Мельника в основному орієнтувався на Німеччину, то крайові провідники, на наш погляд, проявили більшу гнучкість, коригуючи свою зовнішньополітичну діяльність відповідно до ходу війни і ставлення головних міжнародних гравців до українського питання, особливо під час з’ясування політики нацистської Німеччини у другій половині 1941 р.

Проблеми засад і зовнішньополітичної діяльності ОУН знайшли висвітлення в історіографічній літературі. Радянська історіографія, що була пропагандистським додатком до комуно-більшовицької ідеології і політики, зображала учасників українського національного руху, зокрема ОУН, як “запроданців” свого народу, “бандитів”, “агентів” фашизму, а відтак “міжнародного імперіалізму” тощо¹.

Відрадно, що в останні роки читачам України стали доступні документи і матеріали ОУН, праці провідних діячів, дослідників, що вийшли раніше за кордоном. Чимало з них перевидані в Україні. Відкритий доступ до документів і матеріалів, що зберігалися в архівосховищах України. Завдяки цьому у працях вітчизняних дослідників, присвячених ОУН, повною мірою висвітлюються зовнішньополітичні аспекти. Зростає кількість праць, спеціально присвячених цій проблематиці².

Доводиться, на жаль, констатувати, що й умовах незалежності України, наявності широкої, об’єктивної інформації, появляються праці, проводяться акції, звучать заяви вітренківців, симоненків, у яких фальсифікується, більше того, паплюжиться героїчний чин борців за волю України³.

Вищенаведене свідчить про необхідність поширення і поглиблення дослідження даної проблеми, в т.ч. вказаного періоду.

У кінці 1941 – на початку 1942 р. в Україні на зміну московському більшовицькому тоталітарному режиму прийшов німецький нацистський. Обидва мали на меті не тільки повернути чи закріпити своє панування в Україні, а й поширити свої володіння.

У своєрідній ситуації опинилися провідні західні держави, зокрема Англія і США. З одного боку, вони ідеологічно і політично не сприймали більшовицький

режим, а з іншого – враховували економічний і людський потенціал СРСР, пішли на створення з ним антигітлерівської коаліції.

У такій ситуації ОУН, що займала провідну організовану роль в українському національно-визвольному русі, не могла очікувати зовнішньої державної підтримки. Враховуючи це, у постанові II Конференції (квітень 1942 р.) стверджувалося: “Сучасна імперіалістична війна, яка веде до загального виснаження, великих революційних потрясінь і перемін, ставить український народ і нас, як організатора й керівника його визвольних змагань, перед завданням остаточної вирішальної боротьби за Українську Державу. У сучасній складній і мінливій міжнародній ситуації... яка передбачує різні можливості закінчення війни... враховуємо близьку можливість збройної боротьби за українську державність у слушний час (розбиття Москви, загальне виснаження, зовнішнє й внутрішнє потрясіння Німеччини)”... Щоб “енергія народу не вилилась у партизанщину, але оформилась у широкий всенародний рух, який забезпечить повну перемогу, – ми вже тепер організуємо, мобілізуємо сили на всіх ділянках”, серед них: на творенні й розбудові власних революційно-політичних і військових сил; на самостійницькій... політиці революційної боротьби; на використанні всіх можливостей і сил, що сприятимуть постанову Української Держави, зокрема, на створенні широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу і Заходу Європи... Московсько-більшовицькій міжнародній концепції – інтернаціоналу й німецькій концепції т.зв. “Нової Європи” ми протиставляємо міжнародню концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом – “Свобода народам і людині”,... змагаємо до того, щоб нав’язати живі взаємини з поневоленими народами для співпраці й співборотьби проти окупантів”⁷⁴.

III Конференція ОУН (б) (лютий 1943 р.) на виконання вказаного гасла наголосила на необхідності протидіяти силам і діям, спрямованим на “ламання революційного фронту європейських народів, які борються проти імперіалістичних загарбників за вільні національні держави, побудовані на етнографічному принципі”⁷⁵.

III Надзвичайний Великий збір ОУН (серпень 1943 р.) відзначив, що Україна стала не тільки предметом імперіалістичних зазіхань, а й ареною найбільших воєнних операцій і визнав правильним перехід до збройних форм боротьби і, “борючись за визволення українського народу, ОУН організує політичну співпрацю з другими поневоленими народами вже сьогодні й буде співпрацювати з усіма вільними народами при взаємній пошані й визнанні права всіх на вільне життя”⁷⁶.

Тоді ж при Проводі ОУН було створено Референтуру зовнішніх зв’язків, відому під кодовою назвою “Р-33”. До її завдання належало нав’язувати контакти з народами-сусідами з метою налагодження порозуміння та співпраці, поширювати фронт боротьби у співпраці з поневоленими народами й шукати можливостей пробитися з дотогочасної ізоляції до західних союзників, щоб поінформувати їх про національну боротьбу в Україні та її мету. Р-33 діяла до постанови УГВР, коли функції референтури перебрав Генеральний Секретаріат закордонних справ УГВР⁷⁷.

На основі виробленої на цей час політики у листопаді 1943 р. з ініціативи ОУН відбулася Перша конференція поневолених народів Східної Європи і Азії. У ній брали участь 39 делегатів, які представляли 13 народів, що входили до складу СРСР.

Після обговорення міжнародної обстановки делегати стверджували, що війна між німецьким націонал-соціалізмом і російським більшовизмом – це загарбницька війна за світове панування, за новий переділ матеріальних багатств, за поневолення народів і їх експлуатацію. “Війна, – говорилося в резолюції, – довела до великого матеріального і військового виснаження, а це створює добрі умови до розгортання революційно-визвольної боротьби і визначені політичні завдання поневолених народів”, наголошено, що “для швидкої, повної національної революції потрібний один спільний фронт поневолених народів”⁸.

Конференція вирішила створити спільний комітет народів Східної Європи і Азії, “який координувати буде всі національно-революційні сили тих народів, виробить єдину лінію боротьби зі спільним ворогом, єдину тактику боротьби та у відповідний момент дасть гасло до одночасного повстання всіх поневолених народів”⁹.

Конференція вітала героїчну боротьбу народів Західної й Середньої Європи проти німецького імперіалізму і заявила про свою повну солідарність з ними, а також вирішила зібрати всі національні формації бійців інших національностей при УПА, які були розкинуті.

Унаслідок чіткої політичної лінії з національного питання та її роз’яснення серед інших народів, представники інших національностей вступали до лав УПА, утворюючи окремі національні загони. На час відходу німців з України, за даними німецької розвідки, в УПА існувало 15 батальйонів союзних націй¹⁰.

Чільне місце у 1942–1944 рр. Провід ОУН, Р-33 приділяли подоланню так званих “другорядних фронтів”, тобто протистоянь, конфліктів, налагодженню порозуміння з народами – сусідами: поляками, угорцями й румунами. Зокрема у постанові II Конференції “Ставлення до поляків” говорилося: “Стоїмо за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західно-Українських Землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних Українських Земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки господарсько-адміністративного апарату ЗУЗ коштом відсторонення українців”¹¹.

На переломі 1942 та 1943 рр. відбулися розмови з представниками протинімецького підпілля, які мали інформативний характер взаємного зондажу. У розмовах брали участь Є.Врецьона, М.Степаняк, М.Прокоп, З.Матла та інші. В липні 1943 р. було видано і поширено польською мовою відозву до поляків, у якій говорилося: “Дивним і незрозумілим є те, що сьогодні, коли польський народ ще в ярмі німецького наїзника і коли Росія також плянує нову окупацію Польщі, польські імперіалістичні провідники заповідають немилосердну боротьбу українському народові, відмовляючи йому в праві на власне державне існування” і нагадувалось про те, що “спільна доля, яка єднає нас сьогодні і наша боротьба проти загарбників Берліну та Москви за власні держави, вимагають порозуміння обох народів”. Відозва закінчувалась закликом “За спільний фронт боротьби усіх поневолених народів” і за “вільні національні держави українського і польського народів на їхніх етнографічних землях”¹².

У відповідь в підпільній польській газеті “Nasze Ziemię Wschodnie” було вміщено “Відозву до українського народу” за підписом Krajowa Reprezentacja

Polityczna. В ній українці звинувачувалися у співпраці з німецьким окупантом, вимагалось осудити вбивства поляків на Волині, констатувалася наявність спільних ворогів і в кінці заявлено: “Розуміємо та оцінюємо прагнення українського народу створити незалежну Україну. Одначе заявляємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої”¹³.

На це у жовтні 1943 р. Провід ОУН поширив “Комунікат”, в якому зазначалось про участь сформованої німцями польської допоміжної поліції у погромі українського населення, що спричинило взаємну різню, яку використовують як Берлін, так і Москва в інтересах поневолення обох народів. Далі Провід заявив: “Як по одному, так і по другому, польському і українському, боці знайшлися елементи, що дали себе впрягти свідомо чи несвідомо до чужого воза і виконували роботу, що, крім шкоди для національних інтересів власних народів, нічого іншого принести не могли”. Засуджувалися акти взаємних масових вбивств, і ОУН нічого спільного з цими вбивствами не має, “всі самочинні акти терору, звідки вони не походили б, уважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішучо поборювати”¹⁴.

У розмові 22 грудня 1943 р. представники ОУН передали польській стороні, в якій зазначалося, що на платформі “Відозви до українського народу від липня місяця, не можна досягти політичної співпраці між обома народами і “що єдиним кроком вперед” вважаємо у відозві є твердження, що поляки “розуміють і доцінюють прагнення українського народу до створення незалежної України”¹⁵. А 21 січня 1944 р. Р-33 передала для делегата уряду на край Речі Посполитої Польщі листа від Проводу ОУН, в якому констатувалося, що півроку проводяться розмови між представниками Проводу ОУН і організації Союзу збройної боротьби з метою замирення та співпраці обох народів у відбудові їхніх суверенних держав. Але, виразної позиції Польської крайової репрезентації, як і самого екзильного уряду в Лондоні не було. Українська сторона запропонувала провести переговори з уповноваженими представниками обох сторін з участю представника екзильного уряду. Березневі переговори завершилися схваленням спільного протоколу з 20 пунктів. У ньому зазначалося: “Обі сторони визнають, що існування самостійних держав, української і польської, лежить в інтересах обох народів... та для тривалого майбутнього обох народів є історичною необхідністю”..., що “мирна полагода українсько-польських відносин можлива тільки при взаємному пошануванні боротьби за державну самостійність обох народів та не посягання на землі однієї чи другої сторони”, а “питання остаточного устійнення кордонів між Україною і Польщею буде вирішене урядами обох суверенних держав, української і польської”¹⁶. Перемовини велися ще в травні і червні на тему перемир’я між АК і УПА, але безрезультатно.

У 1943 – початку 1944 року представниками ОУН і УПА велися переговори з речниками угорської армії у Львові, відтак у Будапешті. Наслідком переговорів між представником головного командування Угорщини та українською делегацією стали домовленості: а) припинення всіх воєнних дій між обома сторонами, в т.ч. реквізицій проти мирного населення; б) обмін зв’язковими старшинами при головному командуванні обох сторін; в) таємне передання УПА зброї, медикаментів та технічного обладнання; г) заснування неофіційного представництва в Будапешті;

д) надання тимчасового притулку для поранених вояків УПА та українських біженців у висліді приходу на Україну Червоної армії¹⁷.

Співпраця УПА з угорською армією діяла до 1945 р. Остання, відступаючи через Карпати, передала відділам УПА велику кількість зброї й дістала за це право вільного переходу до Угорщини. Угорський уряд звільнив у 1944 р. українських політичних в'язнів¹⁸.

Встановлення контактів і переговори з румунськими чинниками започаткувалися і в Одеській тюрмі. Взимку 1943 р. румунська політична поліція заарештувала кількох членів ОУН, в т.ч. керівника в Одеській області Т.Семчишина. Під час слідства він переконав слідчого старшину, що Німеччина війну програє, а з нею й Румунія, тому краще їм домовитися з українським визвольним рухом.

У березні 1944 р. І.Гриньох, Л.Шанковський, М.Дужий і Т.Семчишин провели переговори 18–19 березня з делегацією румунського уряду на чолі з Дмитру Баранчу. Румунська делегація запропонувала проект протоколу як вступ до договору. У ході дискусії сторони в основному узгодили пропозиції сторін, за винятком пункту про кордон між Україною та Румунією на теренах Буковини й Бессарабії.

Угода підписана не була, керівник румунської делегації на завершення заявив, що хоч протокол не підписаний, але військова співпраця може тривати далі і політичні в'язні будуть звільнені. Як бачимо, переговори тоді з поляками, угорцями й румунами не закінчилися укладанням політичних договорів.

За результатами війни найбільшими були здобутки двох держав – США і СРСР. Вони разом з Англією визначали післявоєнне обличчя світу на конференціях у Ялті і Потсдамі.

Проте незабаром між союзниками виникли суттєві розбіжності з принципових політичних питань. Нестримний апетит Москви, яка намагалася використати момент для поширення своїх впливів не лише на Східну і Центральну, але й на Західну Європу та Азію, викликали спротив у США та Великобританії.

Ці події не залишилися поза увагою керівництва українського національного руху. У “Декларації Проводу ОУН (б)” після закінчення Другої світової війни в Європі говорилося: “З усього, що зараз діється на міжнародному терені, виходить, що багато політичних проблем залишилося ще нерозв’язаними в цій війні. Великі ідеї стали крамничним товаром на світових базарах...”¹⁹.

А у постановках конференції Проводу ОУН (червень 1946 р.) зазначалося, що повоєнний політичний уклад світу виразно оформився у два ворожі, непримиренні блоки держав: англо-саксонський і російсько-більшовицький. Вирішальну і керівну роль у першому блоці відіграють США, а в другому – російсько-більшовицький СРСР. Обидві велико-держави гуртують кругом себе, – підкреслювалося у постановках, – ще ряд друго- і третьорядних держав, які більше або менше заінтересовані в перемозі однієї з цих великодержав, а також намагаються приєднати на свій бік малі держави і народи та народи поневолені або загрожені противником.

Відтак у документі вказувалося на слабкі моменти обидвох блоків великодержав, які впливають на відтягування збройного конфлікту.

У англо-саксонському блоці:

– широкі маси виразно ще мучені шестирічною війною, яка тільки що закінчилася, і тому війни не хочуть;

- що загал суспільності поки що не бачить безпосередньої загрози для його існування і згідний з мирним врегулюванням спірних питань;
- що не врегульовано питання колоніальних і залежних народів;
- У російсько-більшовицькому блоці:
 - у великому знищенні господарського потенціалу країни і потребі капітальної реконструкції;
 - у технічній слабості взагалі, відсталості в ділянці військової промисловості і в галузі воєнних винаходів;
 - у сильних соціальних антагонізмах і великій нужді широких працюючих мас;
 - у сильних національно-політичних рухах з виразними сепаратистичними самостійницькими тенденціями.

Отже, наявний антагонізм може однаково довести як до швидкого збройного зудару, так ще дальшого дипломатичного затягування²⁰.

Якими були орієнтири в цій ситуації ОУН до ймовірної війни між СРСР та Заходом, де бачили своє місце в цьому можливому конфлікті? Донині існує думка, що керівництво воюючої України будувало свою стратегію на союзі із Заходом та неминучості війни із Москвою. Документи ОУН, праці її провідників, на нашу думку, дають виважену відповідь на це питання.

Ще у 1944 р. Й. Позичанок писав: “Ми боротьбу з большевизмом (тобто за УССД) не узалежнюємо остаточно від зовнішнього втручання, воно в ліпшій випадку може полегшити справу, а в гіршій, утруднити, як німецьке втручання”.²¹ А у праці С. Бандери “Третя світова війна і визвольна боротьба” читаємо: “Чи реальна вона, чи є підстави, щоб її сприймати як головну ставку визвольного змагання України в третій світовій війні? Ключ лежить у відповіді на засадниче питання: чи західні держави, зокрема США при нашій поставі (створення УССР – М.С.) видвигнуть державної самостійності України як одну з цілей війни, так, щоб це їх зобов’язувало в дальшому і давало якісь гарантії?... Ціла дотогочасна й сьогоднішня політика західних держав, зокрема США, не дає підстав і стійких аргументів для відповіді на поставлені питання позитивно... На Заході бачать тільки Росію... У політиці Америки і Англії ще ніяк не вміщається вимога, щоб у підборі концепції війни з СРСР узгляднювати визвольну боротьбу України та інших народів... Третя світова війна, так само як і попередні, сама не принесе Україні визволення й державної незалежності... Єдиний шлях, на якому можна здобути справжнє визволення й державну суверенність України – це українська національна революція, власна боротьба української нації проти московсько-більшовицького поневолення... Пригожа ситуація, прихильність й допомога сторонніх сил може при тому відігравати часом і дуже значну, але завжди тільки допоміжну, але не основну роль”²².

У “Декларації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни” вказано джерела розширення сил проти наявного імперського режиму: “До фронту поневолених народів ССРР долучається новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Європи останньо “визволених” Червоною Армією з-під німецької окупації. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити у склад ССРР. З

об'єднанням цих двох фронтів повстане блок поневолених і загрожених народів, що внаслідок своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії”²³.

У квітні 1946 р. за ініціативою ОУН відбулося установче зібрання уповноважених представників державно-політичних чинників і національно-визвольних центрів та організацій народів підбільшовицької Європи і Азії, на якому створено Антибільшовицький Блок Народів (АБН). У схваленій Декларації зазначалося: “АБН є об'єднання свободолюбивих народів для спільної боротьби з большевизмом. Його геополітичний обсяг – вся подбільшевицька Європа і Азія... Кожен з цих народів має свої окремі проблеми до вирішення і свої особливі цілі, але для всіх них в АБН є головне одне: боротьба з большевизмом! Цій боротьбі повинно бути підпорядковане все інше в АБН. На своєму прапорі, як основну мету своєї боротьби, АБН підносить гасло: Воля народам! Воля людині!”²⁴.

Учасники зібрання узгодили політичну платформу й програму, визначили загальний план праці, антибільшовицьких акцій в різних ділянках боротьби на внутрішньому і зовнішньому відтинках, обрали комітет АБН на чолі з Я. Стецьком.

Комітет АБН надіслав у 1946 р. Меморандум мирній конференції в Парижі та Звернення до політичних утікачів усіх національностей, Ноту до державних мужів Заходу в справі пакту трьох комуністичних держав проти УПА²⁵ тощо.

Члени Генерального секретаріату УГВР на чолі з М. Лебедем, виконуючи ухвалу Збору УГВР, перебралися за межі України і від імені УГВР звернулися з листом до трьох головнокомандуючих західних окупаційних армій в Австрії в обороні українців проти насильницької репатріації з проханням залишити свободу вибору: повернення або надання політичного притулку, зокрема вояків дивізії “Галичина” і підрозділів УПА, які перебували у таборах переміщених осіб, а також встановили контакти з командуванням і домовлялися з цих питань в інших країнах²⁶.

У 1945–1946 рр. у Римі відбулися зустрічі і переговори між представниками УГВР і польського уряду у Лондоні щодо українських відносин. Польські делегати підтвердили головні пункти підписаного у Львові 1944 р. протоколу, але не відмовилися від претензій щодо кордону до 1939 р. На тому розмови в половині 1946 р. закінчилися²⁷.

У 1945 р. відбувалися зустрічі й переговори між представниками УПА і польської підпільної організації АК, згодом *Wolność i Niepodległość* (ВІН) на закерзонні з метою узгодження збройних операцій проти підрозділів НКВД і польських поліційних відділів, внаслідок яких збройні відділи УПА і ВІН у травні 1946 р. провели спільний напад на повітове місто Грубешів, де містився гарнізон НКВД, районуна приселенча комісія, ВП, УБП та інші відділи польської поліції²⁸.

Одночасно серед населення масово поширювалися звернення, листівки, інші матеріали про мету визвольної боротьби ОУН і УПА, необхідність створення спільного фронту поневолених народів. Так, у 1945 р. була поширена листівка “Поляки! Віковий західний сусіде!”, – в якій говорилося, – “В цій імперіалістичній війні спільна доля спіткала нас уже з самого початку цієї війни. Як німецький, так і большевицький імперіалізми пішли відразу на знищення українського і польського народу. А тепер, коли кровожадний імперіалізм Кремля заливає та плюндрує

наші і Ваші землі..., деяка частина польського суспільства, а передусім на прикордонних польсько-українських землях..., запрягла себе до імперіалістичного воза Кремля, накладає важкі кайдани рідному народові та й нам українцям, не дає жити... Опам'ятайте їх, бо вони не знають, що роблять!.. Хай живе згода, порозуміння та співпраця українського і польського народів у боротьбі з московським імперіалізмом!"²⁹. Подібні звернення адресувалися узбекам, казахам, народам Кавказу, народам Прибалтики, білорусам та іншим³⁰.

Велику роль в інформуванні інших народів про національно-визвольний рух в Україні, підживленні антибільшовицьких настроїв мали рейди підрозділів УПА. Їх завданням, як зазначено в одному з документів, було: показати світові, що "УПА – це ніякі бандити, як говорять "наші визволителі", тільки добре загартовані бойові одиниці, що борються за Українську Самостійну Соборну Державу. Крім цього, завданням цих відділів було провадити протибольшевицьку пропаганду, а також зводити бої з відділами НКВД та НКГБ"³¹.

У квітні 1945 р. сотня УПА здійснила пропагандистсько-агітаційний рейд. Дійшла до передмість Варшави, відчувала по дорозі підтримку і симпатії польського населення³².

Улітку 1945 р. відділи УПА провели великі пропагандистські рейди на терени Білорусії, Литви, Естонії, Румунії, Словаччини. У квітні 1946 р. відбувся ще один рейд на Словаччину³³.

У 1947 р. за інформацією "Континентальної Служби" деякі відділи УПА пробілися в Хорватію і разом з хорватськими "крижарями" брали участь в акціях, непокоячи югославську владу, яка намагалася придушити повстанський рух³⁴. Таку ж роль відігравали відділи УПА, які з боями пробивалися через підконтрольну СРСР територію до західноєвропейських країн.

Таким чином, у 1942–1947 рр. ОУН, борючись за незалежність і соборність України, розраховуючи на сили власного народу, звертала велику увагу на поєднання цієї боротьби з боротьбою поневолених народів на принципах визнання права кожного на самовизначення і національну державу при визнанні з їх боку права українського народу.

Не вина Проводу національно-визвольного руху українців, що в ці роки не вдалося створити єдиний міцний фронт боротьби поневолених народів проти тоталітарних режимів, належної моральної, політичної, матеріальної підтримки з боку західних держав. Але протягом ще 10 років велася нерівна боротьба з більшовицьким тоталітарним режимом.

¹ *Полторацький О.* Українські націоналісти – найлютіші вороги українського народу. Київ, 1953; *Замлинський В.* Шлях чорної зради – Львів, 1964; *Чередниченко В.П.* Націоналізм проти нації. – Київ, 1970; *Даниленко С.Т.* Дорогою ганьби і зради. – Київ, 1972; *Дмитрук К.С.* Під штандартами реакції і фашизму. – Київ, 1976; *Його ж.* Безбачченки. – Київ, 1980.

² *В'ятрович В.* Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Львів, 2001; *Його ж.* Позиція ОУН щодо можливості конфлікту між Заходом і радянським блоком // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 201–210; *Львошин І.* ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – Київ, 2000; *Савчин М.С.* Політика ОУН щодо створення антиімперіалістичного блоку поневолених народів під час Другої світової війни та перші повоєнні роки // Проблеми гуманітарних наук. Наукові

- записки ДДПУ. Випуск IV. – Дрогобич, 1999. – С. 183–193; *Його ж.* Політика ОУН–УПА щодо українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Випуск IV. – Дрогобич, 2000. – С. 234–242; *Сергійчук В.* Національні формування у складі УПА // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С. 51–64 та інші.
- ³ *Масловський В.І.* З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – Москва, 1999; *Ткачук А.В.* Перед судом історії. – Київ, 2000.
- ⁴ ОУН в світлі Великих зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. Збірка документів. – Б.м., 1955. – С. 62–63, 74.
- ⁵ Там само. – С. 85.
- ⁶ Там само. – С. 99.
- ⁷ *Лебець М.* Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР // Літопис УПА. – Т. 26. – С. 117.
- ⁸ АБН у світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956 рр. Збірка документів. – Б.м., 1956. – С. 17.
- ⁹ Там само. – С.18.
- ¹⁰ *Бедрий А.* Роман Шухевич – провідник революційної ОУН 1943–1950 рр. // Визвольний шлях. – 1984. – Книга 4. – С. 17.
- ¹¹ ОУН в світлі... – С. 69–70.
- ¹² Літопис УПА. Т. 26. Книга четверта. Документи і спогади. – Торонто–Львів, 2001. – С. 356, 358.
- ¹³ Там само. – С. 361.
- ¹⁴ Там само. – С. 363–365.
- ¹⁵ Там само. – С. 365.
- ¹⁶ Там само. – С. 368–370.
- ¹⁷ *Лебець М.* Зовнішня політична діяльність Генерального Секретаріату... – С. 122.
- ¹⁸ Там само. – С. 123.
- ¹⁹ ОУН в світлі постанов... – С. 125.
- ²⁰ Там само. – С. 143, 145, 149.
- ²¹ Літопис УПА. Т.19. Торонто, 1980. – С. 209.
- ²² *Бандера С.* Перспективи української революції. – Дрогобич, 1998. – С. 210, 217, 222, 226, 227.
- ²³ ОУН в світлі постанов... – С. 133–134.
- ²⁴ АБН в світлі постанов... С. 31–32.
- ²⁵ Там само. – С. 38–45, 46–49, 60–64.
- ²⁶ *Лебець М.* Зовнішня політична діяльність Генерального Секретаріату ... – С. 128.
- ²⁷ Протоколи з українсько-польських переговорів у Римі //Літопис УПА. – Т. 26. – С. 390–410.
- ²⁸ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. Зб. документів. Частина I. – Б.м., 1957. – С. 231–237.
- ²⁹ Там само. – С.127–130.
- ³⁰ Там само. – С. 103–106, 110–112, 188.
- ³¹ Там само. – С. 212.
- ³² *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952. Документи і матеріали. – Львів, 1992. – С. 110.
- ³³ УПА в світлі документів... – С. 229–230.
- ³⁴ Там само. – С. 240.